

Stephen Greenblatt, Παρέγκλιος: Ο Λουκρήτιος και οι απαρχές της νεωτερικότητας μετάφραση από τα αγγλικά: Δέσποινα Κανελλοπούλου, επιμέλεια: Γεώργιος Α. Χριστοδούλου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2017, 540 σελ.

Ένα φιλοσοφικό σκάνδαλο διαρκείας

Από τον ΔΗΜΗΤΡΗ Ι. ΚΥΡΤΑΤΑ

*Ένα θαυμάσιο αφήγημα που θυμίζει αστυνομικό μυθιστόρημα, παραμύθι και εγκυκλοπαιδικό λήμμα ταυτοχρόνως, διηγείται τη συναρπαστική ιστορία του Πότιζο και μιας παθιασμένης αναζήτησης. Αναζητώντας τις διαδρομές του λατίνου ποιητή Λουκρήτιου και ακολουθώντας τα μονοπάτια του, αναπαλιώνει ολόκληρο το θρυλικό ποίημά του, De rerum natura, που φυλασσόταν σε γερμανικό μοναστήρι. Και τότε βρίσκει ένα άλλο νήμα, που συνδέει τον Λουκρήτιο με τη φιλοσοφία του Επίκουρου, τον Δημόκριτο και την απομυθοποίηση της ατεκμηρίωτης πίστης, που είναι η προϋπόθεση της νεωτερικότητας. [ΤΒ]] **

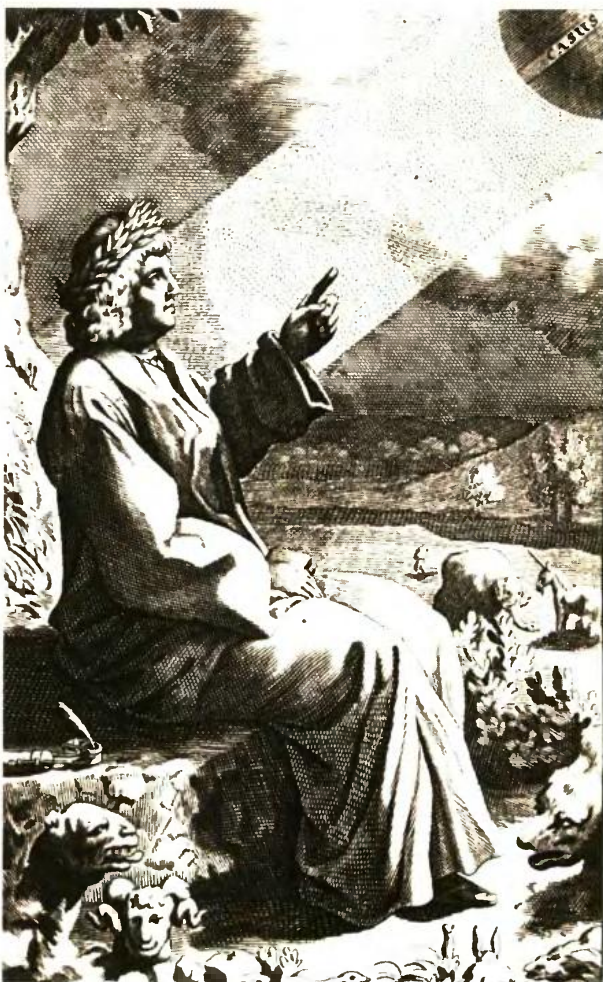
Το 280 π.Χ., καθώς οι κάτοικοι του Γάραντα δεν είχαν τις δυνάμεις να αντισταθούν στις πιέσεις των Ρωμαίων, ζήτησαν τη βοήθεια του στρατηγού Πύρρου. Και αυτός, πρόθυμος πάντα για νέες περιπέτειες, εισέβαλε στην Ιταλία. Μετά τις πρώτες του επιτυχίες, άρχισε διπλωματικές επαφές. Στο πλαίσιο τους, καθώς πληροφορεί ο Πλούταρχος, οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι γνωρίστηκαν καλύτερα μεταξύ τους.

Ο Κινέας ο Θεσσαλός, μαθητής του Δημοσθένη, που ενεργούσε ως σύμβουλος του Πύρρου, θεώρησε καθήκον του να εξετάσει τον τρόπο ζωής των Ρωμαίων και να κατανοήσει την αρετή του πολιτεύματός τους. Και ο Γάιος Φαβρίκιος, που ενεργούσε ως πρέσβης των Ρωμαίων, άκουσε, με τη σειρά του, τον Κινέα να αναπτύσσει τις βασικές αρχές της επικουρικής φιλοσοφίας, την οποία υποτίθεται ότι ασπάζονταν και ο Πύρρος.

Σύμφωνα με τον Κινέα, οι οπαδοί του Επίκουρου είχαν δικές τους απόψεις για τους θεούς και τα πολιτεύματα. Όριζαν ως σκοπό της ζωής την ηδονή, όχι την πολιτική, την οποία θεωρούσαν βλαβερή και επιζήμια για τη μακαριότητα, ενώ τον θεό τον απομάκρυναν πολύ από κάθε ενεργεσία, οργή και φροντίδα για τους ανθρώπους. Ο Γάιος απόρησε. Πώς ήταν δυνατόν άνθρωποι που ασπάζονταν τέτοιες θεωρίες να πολεμούν εναντίον των Ρωμαίων.

Παρόμοια απορία εκφράζομε

*Το κείμενο διαβάστηκε στην παρουσίαση του βιβλίου που έγινε τη Δευτέρα 11 Ιουνίου 2018 στο βιβλιοπωλείο του ΜΙΕΤ. Συμμετείχαν επίσης ο Γιάννης Παπαθεοδώρου και ο Αλέξανδρος Κασσιγιάννης.

Michael Burghers

Ο ρωμαίος ποιητής Λουκρήτιος, σε χαρακτηριστικό του Michael Burghers. Η εικόνα χρησιμοποιήθηκε ως προμετωπίδα στη δεύτερη και την τρίτη έκδοση του βιβλίου: Thomas Creech, T. Lucretius Carus, *Of the Nature of Things*, Οξφόρδη και Λονδίνο 1682-83.

σήμερα. Θα μπορούσε ποτέ να είναι επικουρικός ένας πολεμικός άνθρωπος όπως ο Πύρρος; Κι ωστόσο, με έναν περτέργο τρόπο, ενδέχεται πράγματι να είχαν κάτι το επικου-

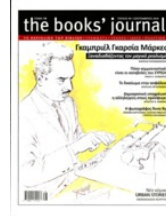
ρειο οι αντιλήψεις του. Το στρατηγικό του σχέδιο ήταν εξαιρετικά φιλόδοξο, αλλά απλό στη σύλληψη. Κερδίζοντας τον Ρωμαίο, είχε τη βεβαιότητα ότι θα κατόρθωνε να

καταλάβει ολόκληρη την Ιταλία και στη συνέχεια να κυριεύσει τη Σικελία. Από τη Σικελία πάλι θα ήταν εφικτό να επεκταθεί στη Λιβύη και την Καρχηδόνα. Αυτό θα τον έδινε πλέον τη δυνατότητα να ανακτήσει το βασίλειο της Μακεδονίας που είχε απωλέσει και να εξουσιάσει την Ελλάδα. Και όταν ο Κινέας τον ρώτησε τι θα ακολουθούσε μετά από αυτές τις επιτυχίες, ο Πύρρος απήντησε αφοπλιστικά: «Θα ξεκουραζόμαστε και το ποτήρι μας θα είναι καθημερινά γεμάτο, και θα ευχαριστιόμαστε συζητώντας μεταξύ μας».

Αυτός ήταν ασφαλώς ένας πολύ μακρύς δρόμος για να οδηγηθεί κάποιος στην επικουρική ηδονή. Όπως παρατήρησε εύστοχα ο Κινέας, ο τελικός στόχος θα επιτυγχανόταν ευκολότερα αν άρχιζαν αμέσως την ξεκούραση και την οινοποσία, δίχως κόπο, κινδύνους, αίμα και τα πολλά δεινά που προβλέπονταν. Αλλά ο Πύρρος δεν μπορούσε να εγκαταλείψει τις ελπίδες του για όσα επιθυμούσε.

Ο ΣΥΚΟΦΑΝΤΗΜΕΝΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ

Τα ανέκδοτα αυτά δεν έχουν μεγάλη ιστορική αξία. Φέρνουν ωστόσο στην επιφάνεια πολλά από τα παράδοξα της επικουρικής φιλοσοφίας και, κυρίως, αναδεικνύουν το μέγεθος του σκανδάλου που προκάλεσε. Πράγματι, έχω την εντύπωση ότι καμιά γνωστή φιλοσοφία δεν διαστρεβλώθηκε και δεν οικοφαντήθηκε όσο αυτή. Διότι η διάδοσή της απειλούσε τα θεμέλια του ελληνικού πολιτισμού. Το πάθος με το οποίο πολεμήθηκε ο Επίκουρος από πολλούς Έλληνες και στη συνέχεια τους χριστιανούς είναι απολύτως εύλογο. Αυτό που δεν είναι τόσο εύλογο και σιτισιά σκάνδαλο είναι η επιβίωση και η

διάδοση της φιλοσοφίας του.

Την εποχή που ο Πύρρος πολεμούσε στην Ιταλία, ο Επίκουρος ήταν εγκατεστημένος στην Αθήνα, όπου μέσα σε λιγότερα από 30 χρόνια είχε ήδη κερδίσει πλήθος οπαδούς. Ο Κινέας αποτόλμησε μάλιστα να τον ουστήσει στους Ρωμαίους. Αλλά αν ο δικός του στρατηγός μπορούσε να εμφανιστεί ως έστω και ιδιόμορφος επικούρειος, πρακτικοί άνθρωποι καθώς ήταν οι Ρωμαίοι δεν είχαν περιθώρια περίπλοκων συλλογισμών. Είναι λοιπόν παράδοξο, ένα ακόμα από τα πολλά παράδοξα στην ιστορία της ανατρεπτικής αυτής φιλοσοφίας, ότι ο επιφανέστερος οπαδός της ήταν ένας Ρωμαίος, ο Λουκρήτιος, που γεννήθηκε 170 χρόνια μετά τον θάνατο του Επίκουρου και έμελλε να καταστήσει γνωστές τις ιδέες του στη λατινική Δύση και τον ευρωπαϊκό πολιτισμό ευρύτερα.

Πόσο τολμηρό ήταν το εγχείρημά του, ο Λουκρήτιος το ήξερα καλά. Από το ξεκίνημα μάλιστα της έκθεσής του δήλωνε απλά και καθαρά ότι άνοιγε για τους Ρωμαίους νέους δρόμους και πως ήταν δύσκολο να εξηγήσει σε στίχους λατινικούς τις σκοτεινές έρευνες των Ελλήνων, και μάλιστα αφού επιρόκειτο να βρει στη φτωχιά λατινική γλώσσα καινούρια λόγια για νέα πράγματα – για να παραφράσω την απόδοση του Κωνσταντίνου Θεοτόκη. Και με την ευκαιρία να υπενθυμίσω ένα ακόμα σκάνδαλο, εφόσον χρειάστηκαν 76 περίπου χρόνια και το ασίγηστο πάθος του ακάματου Φίλιππου Βλάχου, για να εκδοθεί μόλις το 1986 ο μεταφραστικός αυτός άθλος που είχε εκπονήσει γύρω στο 1910. Πάλι καλά.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΠΙΚΟΥΡΟ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟ

Το σημερινό μας θέμα σχετίζεται με ένα διαφορετικό σκάνδαλο. Εφόσον τα έργα του Επίκουρου έχουν απωλεσθεί στο σύνολό τους, η καλύτερη και σχεδόν μοναδική ολοκληρωμένη πρόσβαση στις ιδέες του βασίζεται στον Λουκρήτιο. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι στη διάρκεια του Μεσαίωνα κάποιοι γνώριζαν το ποίημά του *De rerum natura* το οποίο συμβουλευόνταν διακριτικά – ή μάλλον κρυφά. Επισήμως ωστόσο παρέμενε και αυτό άφαντο ήδη από την ύστερη αρχαιότητα.

Ήρωας του βιβλίου που παρουσιάζουμε είναι ο Τζαν Φρανσέσκο Πότζο Μπρατσολίνι, που γεννήθη-

John Leech

John Leech, Η άφιξη του Πύρρου στην Ιταλία με τα στρατεύματά του. Εικονογράφηση από το έργο *The Comic History of Rome* των Gilbert Abbott and A. Beckett (1850).

κε το 1380 έξω από τη Φλωρεντία, διετέλεσε οσκητάριος του πάπα δίχως να είναι μοναχός ή ιερωμένος και, παρέμεινε, πάνω από όλα, παθιασμένος βιβλιοθήρας. Το 1417 βρέθηκε άνεργος, εφόσον ο πάπας τον οποίο υπηρετούσε καθαίρεθηκε και φυλακίστηκε. Συνέχισε έτσι ανενόχλητος αλλά και άφραγκος να αναζητά χαμένους θησαυρούς της λατινικής γραμματείας. Ανάμεσα στα σπουδαία έργα που ανακάλυψε, στα οποία περιλαμβάνεται το μοναδικό σωζόμενο χειρόγραφο της ιστορίας του Αμμιανού Μαρκελλίνου, για το οποίο θα πρέπει να κάνουμε λόγο σε άλλη ευκαιρία, ξεχωριστή θέση κατέχει ολόκληρο το θρυλικό ποίημα του Λουκρήτιου *De rerum natura* που φυλασσόταν σε γερμανικό μοναστήρι.

Το βιβλίο μας, με τον παράξενο τίτλο *Παρέγκλιος*, παρακολουθεί κυρίως τη συναρπαστική ιστορία του Πότζο και της παθιασμένης του αναζήτησης, με τα προκαταρκτικά και τα μεθεόρτια. Ανιχνεύει τις ατραπούς που ακολούθησε και τα μονοπάτια του, διερευνά τις συγκρίσεις στις οποίες έζησε και τα συμφοραζόμενα του βίου του, αποκαλύπτει τους φόβους και εντοπίζει τις φιλίες του. Η *Παρέγκλιος* είναι ένα θαυμάσιο αφήγημα, που θυμίζει αστυνομικό μυθιστόρημα, παραμύθι και εγκυκλοπαιδικό λήμμα ταυτοχρόνως.

Δικός μου ήρωας ωστόσο δεν εί-

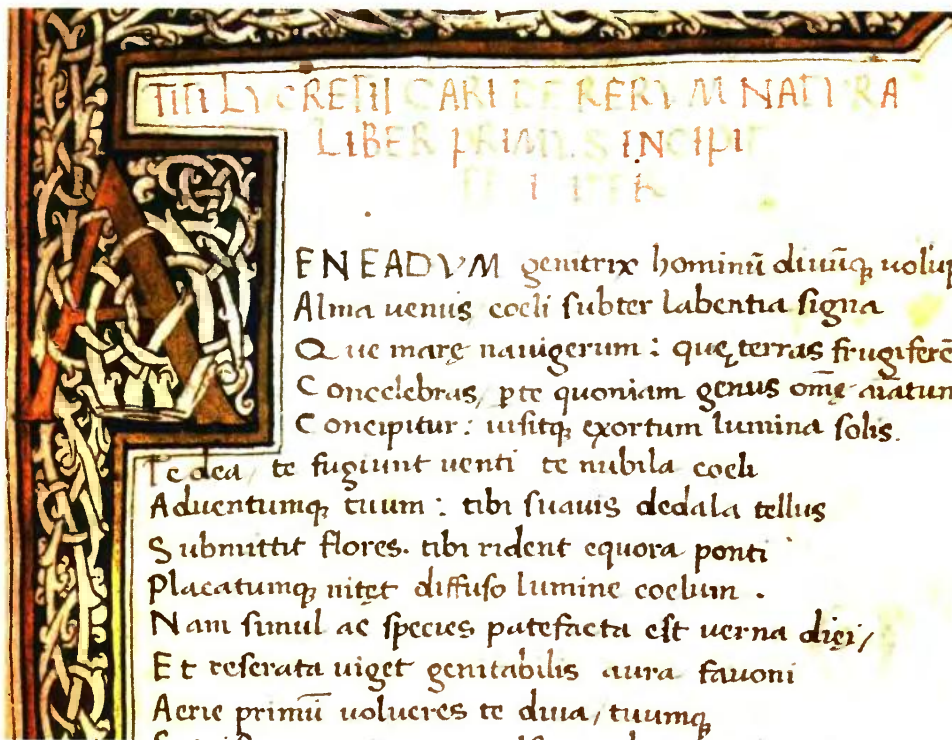
ναι ο Πότζο, ούτε ο Επίκουρος ή ο Λουκρήτιος. Αν είχα να επιλέξω ένα ιστορικό πρόσωπο για να εκφράσω τον θαυμασμό μου αυτός θα ήταν περισσότερο ο Δημόκριτος, στις επιστημονικές παρατηρήσεις του οποίου στηρίχτηκε η επικούρεια φιλοσοφία. Θα έγραφα έτσι για την επιλογή του να κατοικήσει σε έναν τάφο 700 περίπου χρόνια πριν από τον ασκητή Αντώνιο, ώστε να μελετήσει την αποσύνθεση των νεκρών σωμάτων και να βεβαιωθεί ότι δεν υπάρχουν φαντάσματα – σε αντίθεση βεβαίως με τον Αντώνιο, που βεβαιώθηκε για την ύπαρξη των φαντασμάτων.

Ο ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ ΜΙΛΑΕΙ ΜΕ ΤΟΝ ΣΑΙΞΠΗΡ

Ήρωάς μου στη σημερινή συζήτηση είναι ο Στήβεν Τζέι Γκρήνμπλατ, γεννημένος στη Βοστώνη το 1943. Ιδιαίτερο πεδίο της έρευνάς του είναι ο Σαίξπηρ και η Αναγέννηση. Ποιος ακριβώς δρόμος τον οδήγησε στον Πότζο και τον Λουκρήτιο δεν γνωρίζω να σας πω. Είναι ωστόσο βέβαιο ότι μόνο ένας καλά ενημερωμένος σαιξπηριστής θα πρόσεχε ότι στον *Ρομαιο* και την *Ιουλιέττα* γίνεται απροειδοποίητα λόγος για ένα ζευγάρι άτομα που περιφέρονται κάθε νύχτα μπροστά στις μύτες των κοιμομένων. Και μόνο αυτός θα είχε τις γνώσεις να ερμηνεύσει τα άτομα αυτά ως

πληνός κλείσιμο του ματιού που υπαινίσσεται τον δημοκρίτειο και επικουρείο υλισμό του Λουκρήτιου. Αυτά τα δυο άτομα που περιφέρονται άσκοπα στην αρχή του έργου, προετοιμάζουν τον θεατή για τη νοηκλονιστική σκηνη το τέλος του έργου, μέσα στον σκοτεινό τάφο, όπου τους άνηγους ερωτευμένους νέους αναμένουν σκοουλχία και ένας οριστικός θάνατος, όχι μια μεταθανάτια ζωή ή μια επανέγερση, παρά τη μεσολάβηση ενός ιερέα. Και αυτό το κλείσιμο του ματιού υποδεικνύει με τη σειρά του ότι κάτι καταλάβαινε και το ελισαβετιανό κοινό από την ατομική αυτή θεωρία.

Ο Γκρήνμπλατ είναι ο ήρωάς μου διότι διακατέχεται από ένα πάθος παρόμοιο με αυτό του Πότζο. Για την ακρίβεια, νομίζω ότι μέσα από τις έρευνές του ταυτίστηκε μαζί του και μετατράπηκε, με τη σειρά του, σε βιβλιοθήρα. Για να στήσει την ιστορία του αναζήτησης, μεταξύ άλλων, χειρόγραφα και βιβλία στα πιο απίθανα σημεία. Και, σαν τον Πότζο, υπήρξε εκπληκτικά εύστοχος. Παρατήρησε έτσι, μεταξύ άλλων, ότι ο ομιανιστής Λορέντσο Βάλλα γνώριζε τις θεωρίες του Επίκουρου πριν από τη δημοσιοποίηση του χειρογράφου που είχε ανακαλύψει ο Πότζο, που σημαίνει ότι υπήρχαν διαθέσιμες και άλλες, άγνωστες σε εμάς πηγές της ανατρεπτικής αυτής φιλοσοφίας.

Oxford University

Η ΗΔΟΝΗ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

Ας κλείσουμε την ανασκόπησή μας υπογραμμίζοντας τα μεγαλύτερα ίσως σκάνδαλο γύρω από την παράδοση αυτή ιστορία: τη συμβολή του Λουκρήτιου. Διότι, όπως υπογραμμίζει με επιμονή και ο Γκρήνμπλατ, ο λατίνος ποιητής δεν ήταν ένας απλός εκλαϊκευτής του Επίκουρου. Καθώς επένδυσε τις φιλοσοφικές και ηθικές ιδέες με ένα μαγνάδι πανέμορφης και σαγηνευτικής ποίησης, αποτελούσε και αποτελεί αστέριστη πηγή πνευματικής και δημιουργικής πρόκλησης. Διαβάζοντας το ποίημά του, ακόμα κι αυτοί που αρνούνταν τις ιδέες του, γοητεύονταν από τη δύναμη του στίχου του. Και αυτό τον κατέστησε ιδιαίτερος επικίνδυνος.

Ο αναγνώστης μένει πάντως με μια απορία. Ήταν ποτέ δυνατόν ένα ποίημα να αλλάξει την πορεία της επιστήμης και να συμβάλει τόσο καθοριστικά στην εδραίωση του αναγεννησιακού πνεύματος; Ή, για να θέσουμε το ερώτημα λίγο διαφορετικά, ήταν η ανακάλυψη του Λουκρήτιου που ονείβισε στην εδραίωση του αναγεννησιακού πνεύματος ή το αναγεννησιακό πνεύμα που οδήγησε στην ανακάλυψη του Λουκρήτιου; Η σύγχρονη έρευνα αναζητά την ανάδυση του επιστημονικού πνεύματος ήδη στην καρδιά του Μεσαίωνα και υποβαθμίζει την καινοτομία των κλασικών κειμένων. Αλλά ταυτισμένος καθώς είναι με τον Πλάτωνα, ο Γκρήνμπλατ υπερβάλλει τόσο ως προς τη σκοτεινή όψη του Μεσαίωνα, όσο και γύρω από τη συμβολή του Λουκρήτιου στην κατόχηση του νεοκλαστικού πνεύματος. Μέσα από την υπερβολή του μας υπενθυμίζει πάντως ποια ήταν η οπτική γωνία της ίδιας της Αναγέννησης γύρω από την εξέλιξη του πολιτισμού.

Με ένα λαμπρό ποίημα, το *De rerum natura*, ο Επίκουρος βρήκε έναν απαρύμιλλο προπαγανδιστή. Στο κάτω κάτω, η ποίηση προσφέρει από μόνη της ηδονή, ικανοποιώντας έτσι με τον τρόπο της, το βασικό αίτημα του επικουρείου βίου. Έναν παρομοίως σαγηνευτικό προπαγανδιστή βρήκε ο Λουκρήτιος στο πρόσωπο του Γκρήνμπλατ. Το βιβλίο του δεν προσφέρει απλώς άγνωστες και συναρπαστικές πληροφορίες αλλά και διαρκή αναγνωστική απόλαυση. Μάλιστα σε μια έξοχη μετάφραση, μια εξίσου άριστη επιστημονική εποπτεία και μια άρτια από όλες τις απόψεις εκδοτική επιμέλεια. ■

Χειρόγραφο της ποιητικής σύνθεσης του Λουκρήτιου, *De rerum natura*, από τους θησαυρούς της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης.

Συνεχίζοντας τις αναζητήσεις του, ο Γκρήνμπλατ επικαλείται ένα αντίγραφο του *Περί φύσεως* που φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη του Χάρβαρντ με την υπογραφή του άλλου μεγάλου ελισαβετιανού ποιητή, του Μπεν Τζόνσον, με τον οποίο θα ήταν εύλογο να έχει συνομιλήσει ο Σαίξπηρ για τον Λουκρήτιο. Με παρόμοια ευστοχία βεβαιώνει για την επιρροή που άσκησε ο Λουκρήτιος στον Μακιαβέλλι. Μολονότι ο πονηρός Φλωρεντίνος δεν αναφέρει ποτέ τον ασεβή ποιητή, ανέγραψε με το χέρι του ολόκληρο το επίμαχο ποίημα, όπως φανερώνει ο γραφικός του χαρακτήρας σε χειρόγραφο που φυλάσσεται στη Βατικανή Βιβλιοθήκη. Και επισημαίνει επίσης ότι ο Μολιέρος μετέφρασε ολόκληρο το ποίημα στα γαλλικά.

Την ατομική θεωρία κατακεραυνώνει ο Σαβοναρόλα, πιστεύοντας ότι τη γνώριζαν ή πάντως την αναγνώριζαν οι ακροατές του. Το 1516, η Σύνοδος της Φλωρεντίας απαγόρευσε την ανάγνωση του Λουκρήτιου στα σχολεία. Αλλά ήταν πια αργά, οι εκδόσεις του Λουκρήτιου πολλαπλασιάζονταν επικίνδυνα. Ήταν έτσι σχετικά εύκολο να φτάσουν στα χέρια του Τόμας Μορ, του

Τζορντάνο Μρούνο, του Γαλιλαίου, του Μονταίνιου, του Ισαάκ Νεύτωνα και βεβαίως πολλών νεότερων όπως του Τόμας Τζέφερσον και άλλων στοχαστών, επιστημόνων και καλλιτεχνών έως σήμερα.

Από τις πολλές και αποκαλιπτικές λεπτομέρειες που εντόπισε και αφηγήθηκε ο Γκρήνμπλατ επιλέγω μια ακόμα που μου προκάλεσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στην τυπογραφική έκδοση της Φλωρεντίας έχουν ενσωματωθεί στο ποίημα τον Λουκρήτιο οι διορθώσεις του ελληνικής καταγωγής φιλόλογου και ποιητή Μιχαήλ Μάρουλου του Ταρχανιώτη. Κάποια στιγμή το 1500, βονητηγμένος στα περίπλοκα φιλολογικά προβλήματα στον *Περί φύσεως*, ο Μάρουλος φόρεσε την πανοπλία του και βγήκε έφιππος να πολεμήσει τα στρατεύματα του Καίσαρα Βοργία – στον οποίο, παρεμπιπτόντως, είχε επενδύσει τις ελπίδες του ο Μακιαβέλλι. Και όταν καταπλάκωθηκε από το αλόγο του που γλιόρησε στον ποταμό, βρέθηκε στην τσέπη του, κάτω από την πανοπλία, ένα αντίγραφο του ποιήματος του Λουκρήτιου.

Η ιστορία αυτή με ξαναφέρει στον Πύρρο και μου υποδεικνύει ότι τελικώς, ίσως να μην είναι τόσο ουκοφαντική η πληροφορία του

Πλουτάρχου. Οι ιδέες του Επίκουρου θα μπορούσαν να γοητεύουν ακόμα κι έναν πολεμιστή – έστω κι αν η δύναμη της ανάγκης ή η αρχή της πραγματικότητας κατάφεραν να παραμερίσουν την άμεση επιλογή του ηδονικού βίου. Το δείχνει αυτό άλλωστε με ενάργεια η μοίρα των κατοίκων του Τάραντα, που όταν αντιλήφθηκαν ότι ο Πύρρος τους καλούσε να παρατήσουν τα ομπόσια, τους χορούς και τα γλέντια για να αφοσιωθούν στις στρατιωτικές προετοιμασίες, μετάνιωσαν που τον είχαν καλέσει, διότι θεωρούσαν δουλεία την έλλειψη διασκέδασης. Και φυσικά σύντομα υποτάχθηκαν στους Ρωμαίους.

Έμπειρος στις πολλές μεταλλαγές της τύχης, ο Πύρρος θα είχε σχηματίσει τη γνώμη ότι ο επικουρείος βίος δεν ήταν δυνατόν να εφαρμοστεί παρά μόνο μετά από μια οικογενειακή κυριαρχία. Αλλά τελικώς οι ανάγκες των διαρκών πολέμων που ακολούθησαν επισκίασαν τον Επίκουρο και ανοκώτατα την ηθική του διδασκαλία. Ο ίδιος Πύρρος πέθανε άδοξα από ένα κεραμίδι που τον πέταξε στο κεφάλι μια γριά, καθώς προσπαθούσε να υπερασπιστεί τον γιο της, έναν απλό στρατιώτη που πολεμούσε για την πατρίδα του.